

Románské jazyky

Problematika spojená se vznikem románských jazyků se rozpadá na dvě základní části. První částí jsou reálné změny v jazyce a druhou vznik písemných systémů, jmen pro jazyky a vnímání vlastního jazyka jako odlišného od latiny a jiných románských jazyků.

ZMĚNY V JAZYCE A JEJICH PŘÍČINY

Jako každý živý jazyk, i latina se vyvíjela. Už na cestě z indoevropského prajazyka např. sloučila aorist a perfektum, odbourala duál, redukovala počet pádů atd. Vývoj samozřejmě pokračoval i v době, ze které máme písemné a literární doklady. Na cestě do románských jazyků došlo ke změnám ve všech jazykových plánech – v hláskosloví, gramatickém systému, slovní zásobě. Některé vývojové tendence, které se později uplatnily v románských jazycích, můžeme sledovat už v archaické latině.

Je otázkou, jakým způsobem a tempem vývoj probíhal. Proti dříve rozšířené představě vývoje postupujícího v podstatě stejným tempem po mnoho století prosazují někteří badatelé názor, že v určité době se vývoj významným způsobem **urychlil**. Došlo k tomu pravděpodobně v souvislosti se zmizením či alespoň oslabením jednotící normy¹ v období po pádu západorímské říše a s politickou fragmentací území bývalé římské říše.

Samotné změny v jazyce však **nejsou dostatečným zdůvodněním** vzniku románských jazyků. V řečtině např. také došlo od klasické doby k řadě změn, přesto máme v současné době pouze jeden jazyk – novořečtinu. Vzhledem k velikosti a různorodosti římské říše se zdá být intuitivní vysvětlení, že vznik románských jazyků byl způsoben regionálními odlišnostmi, které začaly nabývat na významu po rozpadu římské říše a celkovém zhoršení možnosti vzájemné komunikace. Výzkumy však ukazují, že **regionální rozdíly nebyly tak významné**, jak se obvykle předpokládá, **ačkoliv nepochybně existovaly**.

Proč se jazyk vyvíjí?

Otázka po příčinách vývoje jazyka nemá jednoduché a univerzální řešení. S jistým zjednodušením můžeme rozlišovat dva typy příčin: **vnitřní** (důvody spojené se systémem jazyka) a **vnější**.² Striktní oddělování není samozřejmě možné, protože i změnu vyvolanou systémovými příčinami realizují lidé.

Vnitřní příčiny

Mezi vnitřní příčiny patří různé tendence, které se v jazyce opakovaně objevují. Patří sem např.:

- tendence systému k rovnováze: snaha o pravidelnost systému;
- tendence k ekonomičnosti vyjadřování: odstraňování redundancí (např. opakované vyjadřování určitého prvku, např. rodu v češtině: „Ona to udělala sama“; „U řeky stojí pěkná malá chata.“) apod.;
- potřeba expresivního vyjadřování, snaha o „průhlednost“ formy;

Některé tendence jsou protichůdné. Na jedné straně se jazyk snaží omezovat redundance, které však zároveň usnadňují komunikaci a zajišťují správný přenos informace. Konečná podoba je pak výslednicí různých sil.

Tyto tendence jsou právě jen **tendencemi, nikoliv zákony**. Mohou se projevit, ale nemusejí. Výsledek je vždy závislý na vzájemné **souhře mnoha faktorů**.

¹ Viz Varvaro (1998: 74).

² Viz Zavadil (1998: 18nn.).

Vnější příčiny

Mezi vnější příčiny můžeme počítat např.:

- vliv **jiného jazyka** (pomineme-li slovní zásobu, bývá v konkrétním případě obtížné vliv jiného jazyka prokázat);
- **společenské příčiny**: vliv školy a různých jazykových institucí, vliv společenských elit a literatury, politické souvislosti, společenská tabu apod.;
- **psychologii uživatelů**: analogie ve flexi, metateze, asimilace či disimilace ve výslovnosti, lidová etymologie apod.

I na obecné úrovni se lingvisté liší v tom, jakou váhu jednotlivým vnějším a vnitřním příčinám připisují. Záleží také na tom, jaká zastávají teoretická stanoviska. Sociolingvista bude pravděpodobně klást důraz na společenské faktory a stoupenec strukturalismu či funkční lingvistiky bude vidět hlavní příčiny ve vnitřních faktorech.

Pokud přejdeme ke konkrétním jevům v konkrétním jazyce, je situace ještě komplikovanější. Stanovit, **proč došlo k určité změně na určitém místě a v určitém čase**, je často **velmi obtížné**, ba téměř nemožné. Často se musíme spokojit s výčtem možných faktorů a s odhadem jejich významu na základě různých informací (doklady změn, zprávy o jazyce, připodobnění k modelům známým ze současnosti nebo z jiných jazyků apod.).

JMÉNA JAZYKŮ

Hned na začátku je třeba říct, že změny v jazyce a změny v postoji mluvčích k jazyku (tzv. metalingvistické změny) nejsou totožné a nemusí se bezprostředně podmiňovat. Problematická je samozřejmě už samotná hranice, kdy lze mluvit o jiném jazyku a nikoliv o dialektu. Rozhodně to však není automaticky okamžik, kdy vznikne nové pojmenování.

Uveďme několik **příkladů z dnešního světa**. Pod jménem **moderní arabština** je zahrnuta řada „dialektů“, které nejsou navzájem všechny srozumitelné. Pro mnohé nevzdělané mluvčí je mluvená spisovná arabština nesrozumitelná. Nikdo však nepochybuje o jednotě arabštiny. Podobná situace je v **čínštině**. Pojmenování **norština** naopak vzniklo bez výrazných předchozích změn v jazyce. **Moldavština** má ke spisovné rumunštině blíže než některé rumunské dialekty. Pojmenování **moldavština** vzniklo pouze z politických důvodů.

Změny v jazyce také nejsou samy o sobě důvodem ke změně jména jazyka. Řečtina je stále řečtinou i přes množství změn.

Pokud jde o latinu a románské jazyky, nemáme **až do 9. století** doloženo jiné označení než **latina**. V té době existoval standardizovaný psaný jazyk používaný málo početnou literární špičkou a velké množství lokálních forem mluveného jazyka, které ani nemusely mít označení (podobně jsou jména pro kreolské jazyky teprve pozdějším vynálezem lingvistů). V dokumentech koncilu v Tours se objevuje termín *rustica Romana lingua* (r. 813), který je úzce spojen s Alcuinovou reformou výslovnosti. Označuje tedy především nereformovanou výslovnost.

Vytváření **jmen pro románské jazyky** nespadá do karolínské doby, ale přibližně do let **1000–1300**. Na různých místech k tomu dochází v rozdílné době a je to spojeno s psaným projevem v daném jazyce a s politicko-společenskou situací. Zavedení jména pro jazyk je těsně spjata s **mocnými, ale málo početnými skupinami a s existencí psané podoby**. jedná se o změnu **shora**, kterou někdo prosadí svou **autoritou**.

JAK TO SE VZNIKEM ROMÁNSKÝCH JAZYKŮ BYLO?

Na tuto otázku neexistuje jedna všeobecně přijímaná odpověď. Badatelé různých lingvistických specializací se snaží najít model, který by byl co nejpravděpodobnější.

Starší modely

Předpokládalo se, že existovaly různé regionální varianty latiny, ze kterých se již relativně brzy vyvinuly jednotlivé románské jazyky. Každá varianta či dialekt měla své osobité rysy, které pokračovaly do příslušného románského jazyka a které ho odlišovaly od ostatních jazyků. Dokladem takových předpokladů je spor mezi badateli, kteří chtěli na základě jazykových prvků dokázat, zda Egeria pocházela z území dnešní Francie nebo dnešního Španělska. Svědectví koncilu v Tours bylo interpretováno jako konstatování toho, že existuje románský jazyk odlišný od latiny. Tento jazyk však měl vzniknout ve více či méně vzdálené době před koncilem.

Někteří lingvisté se domnívali, že na území římské říše existovala diglosie. Vedle latiny měl existovat jakýsi protorománský jazyk, ze kterého se pak vyvinuly jednotlivé románské jazyky.

Novější modely

Později se však začal prosazovat jiné přístupy, které se staví proti ranému rozštěpení latiny na jednotlivé románské jazyky a celkově jinak pojímá situaci v latině i konstituování románských jazyků. Proti původním představám se ukazuje, že **latina byla obdivuhodně jednotná** i přes všechny regionální rozdíly, které bezpochyby existovaly. Řada změn v jazyce se objevuje na dokumentech z **celého území** římské říše bez ohledu na to, jaké prvky převládnu v příslušném románském jazyce. První zpráva o významnějších regionálních odlišnostech pocházejí podle Hermana (1997:140n.) z 5. století, rozdíly však nebránily v porozumění. Löfstedt (1980: 119) uvádí pro dialektální odlišnosti v textech 7. – 8. století. Jednota latiny také trvala mnohem déle než se předpokládalo. Ani církevní autoři se nezmiňují o tom, že by porozumění textům mohly ohrozit odlišnosti v dialektech. Požadují pouze pomalé čtení a pečlivou výslovnost. Podle Varvara (1991: 47) **nelze existenci diglosie dokázat** a pokládá ji za nepravděpodobnou. Rovněž **odmítá reálnou existenci protorománského jazyka**, je to podle něj jen **intelektuální konstrukt**.

Představa A. Varvara³

Varvaro (1991: 46nn.) znázorňuje situaci v latině jako **pevnou**, ale **elastickou kopuli**, pod níž působí různé síly (inovace, expresivita, odchylky atd.). Tato kopule představuje normu, která **umožňuje bohatství variací**, protože je souvztažným bodem pro všechny variace. Ty byly podobné a byly s normou neustále konfrontovány. Latina tedy byla **jedním jazykem s množstvím registrů a variant**.

Na udržování normy měly významný vliv **společenské elity** a **prestižní centra**. Vývojové tendence měly šanci na větší rozšíření pouze v případě, že byly **akceptovány elitami**. Např. vliv keltského substrátu byl pravděpodobně z těchto důvodů velmi omezený.

Po zmizení zastřešující normy se společný souvztažný bod ztrácí, a proto dochází k úbytku variant a k příklonu k některým z nich. K tomu došlo v důsledku politických a společenských změn v období **po pádu západořímské říše**. Neprojevilo se to všude stejně rychle. Tam, kde senátorská aristokracie měla silnou sociální pozici, kde fungovaly nadále školy, kde se intenzita obchodního a kulturního styku snižovala pomalu, zaujala lokální forma jazyka pozici normy později, protože to nebylo tak nutné. Naopak v oblastech izolovaných, s probíhající romanizací nebo vystavených invazím byl vývoj rychlejší.

³ Alberto Varvaro je významným romanistou působícím v Neapoli.

Představa R. Wrighta⁴

Wrightův pohled je v řadě bodů podobný představě A. Varvara. Klade důraz na celkový společensko-historický kontext a stav známý z moderních jazyků. Situaci v latině Wright (2002: passim) často srovnává s dnešní angličtinou, která je vzhledem k velkému rozšíření po celém světě velmi dobrým příkladem.

Také Wright zastává názor, že na území římské říše existoval **pouze jeden jazyk**, který byl uvnitř velmi diferencovaný a bohatý. Staví se tedy proti konceptu diglosie. Tato jednotna trvala podle Wrighta velmi dlouho. Ještě **ve 13. stol.** byla **západní románská Evropa** chápána z jazykového hlediska jako dialektálně rozrůzněná, ale **v zásadě jednotná oblast**. Také v dnešní angličtině jsou značné rozdíly, přesto zůstává stále jedním jazykem. Rovněž jazyk, kterým se mluvilo v západní románské Evropě mohl podle něj zůstat jednotný (nezáleží samozřejmě na tom, zda by se jmenoval *latina* nebo třeba *románština* či úplně jinak).

Jak a proč došlo k diferenciaci? Wright (2002) klade rozštěpení na jednotlivé románské jazyky do souvislosti jednak s Alcuinovou reformou výslovnosti a jednak s politickou situací.

Alcuinova reforma a karolínská renesance

Zhruba v období vlády Karla Velikého se ve Francké říši odehrává tzv. **karolínská renesance**. Panovník se snažil o pozvednutí vzdělanosti a za tím účelem shromáždil na svém dvoře řadu vzdělanců z různých míst Evropy.

V písemném projevu se tehdy používalo starého latinského pravopisu (míra správnosti samozřejmě závisela na vzdělanosti pisatele). Při čtení psaného textu se však používala každodenní výslovnost mluveného jazyka, která od doby vzniku pravopisu prodělala řadu změn. Wright (2002) uvádí, že situace se mohla podobat dnešní angličtině, jejíž pravopis se děti učí po celých slovech. Zároveň upozorňuje, že je mylný všeobecně sdílený názor, že tzv. fonetický⁵ pravopis je lepší než pravopis nefonetický nebo než obrázkové písmo. Wright (2002: 321) upozorňuje, že fonetický pravopis je snazší pro psaní, ale těžší pro čtení. Z objektivního hlediska tedy nebylo potřeba žádnou reformu provádět.

Mezi učenci na Karlově dvoře měl významné postavení **Alcuin**, který byl pověřen revizí liturgických textů, s čímž souviselo i stanovení standardizované výslovnosti. Z té doby (cca z r. 799) pochází také jeho spis *De Orthographia*. Alcuin pocházel z Britských ostrovů, kde se nemluvilo románským jazykem, a proto se latinu všichni museli naučit jako cizí jazyk. Při čtení se zde logicky používal princip „jedno písmeno – jedna hláska“, který Alcuin využil při své reformě výslovnosti. Byl vypracován nový systém výslovnosti a duchovním bylo nařizováno, aby liturgické texty tímto způsobem předčítali.

Důsledkem reformy bylo, že bohoslužby přestaly být srozumitelné nejen pro zcela negramotné, ale pro všechny, kteří neovládali reformovanou výslovnost (Wright 2002: 347n.). Platilo to i o kázání, která si kněží nesměli sestavovat sami, ale museli je číst ze sbírek kázání.⁶ Tento nepříjemný aspekt vedl k tomu, že **koncil v Tours v roce 813** nařídil pronášet **kázání v rustica Romana lingua**, čímž se mínila nereformovaná výslovnost umožňující porozumění pro všechny věřící. Zmíněný výrok koncilu v Tours tedy není dokladem toho, že by si elity uvědomily existenci nějakého nově vzniklého jazyka odlišného od latiny. Jazyk byl stále jeden, ať ho nazveme latina nebo románština. Nová byla uměle vytvořená výslovnost psaných textů.

Reformou výslovnosti se nicméně otevřel prostor pro vznik nových pravopisných systémů a na to navazující rozštěpení dosud jednotného jazyka. Reforma je také obvykle

⁴ Roger Wright se významnou osobností zabývající se pozdní latinou a románskými jazyky. Svým dílem přinesl nové pohledy na vývoj latiny a konstituování románských jazyků. Působí v Oxfordu ve Velké Británii.

⁵ Fonetický není v pravém slova smyslu žádný pravopis. Tímto termínem se označuje princip „jedna hláska – jedno písmeno“, který je v praxi více či méně realizován.

⁶ Viz Wright (2002: 140n.).

pokládána za mezník, od kterého se z jazykového hlediska datuje středověká latina. Nejednalo se samozřejmě o jediný rok, ale celé období. Wright opět provádí srovnání s angličtinou a ukazuje, že kdyby se např. Britové rozhodli udělat reformu pravopisu, mělo by to pravděpodobně podobné odstředivé důsledky jako Alcuinova reforma.

Reformy tohoto typu se v tomto světle jeví jako problematické. Neblahé důsledky měl i „návrat ke klasické latině“ v období renesance a humanismu, který z latiny definitivně udělal mrtvý jazyk.

Vliv politických elit

Wright (2002: 32nn. a 349nn.) si dále všímá role, jakou sehrála při vzniku románských jazyků **politika a raně středověký nacionalismus**. Nacionalismus nelze chápat stejně jako dnes. Důležité bylo zejména začlenění do určitého politického útvaru (srov. německy mluvící obyvatelé českých území, kteří se pokládali za Čechy).

V raném středověku docházelo ke konstituování různých politických útvarů, jejichž představitelé měli zájem vymezit se proti okolním útvarům a vybudovat tak svou identitu. Jedním z nástrojů pro dosažení tohoto cíle se stal i jazyk. Začaly se vytvářet **pravopisné systémy**, které měly podtrhnout odlišnost vlastního jazyka od jazyka sousední země. Není třeba zdůrazňovat, že představa o zásadní odlišnosti jazyka na obou stranách administrativní hranice je v dané situaci absurdní. Wright (2002: 35č) uvádí, že někdy se záměrně stanovovaly **jiné znaky pro hlásku stejně vyslovovanou** v obou sousedních jazycích. Samozřejmě i nadále existovalo množství dialektů a variant. Vývoj by však patrně pokračoval jinak, kdyby se politické elity nesnažily vymezovat pomocí jazyka.

Tyto skutečnosti korigují představu, že vznik románských jazyků byl způsoben pouze reálným vývojem jazyka z lokálních variant, které byly navzájem natolik odlišné, že z nich vzniklo množství románských jazyků.

Také dnes můžeme pozorovat snahu vymezit se pomocí jazyka. Wright uvádí příklad bývalé Jugoslávie. Srbština a chorvatština jsou v podstatě jedním jazykem, srbština se však zapisuje cyrilicí a chorvatština latinkou. V souvislosti s válečným konfliktem došlo ke snaze oba jazyky pokud možno co nejvíce odlišit, a proto se např. začala znovu používat některá archaická slova.

Dalším příkladem může být Španělsko, kde se každá oblast snaží mít svůj vlastní jazyk, pokud je to jen trochu možné. Na území Španělska jsou tři větší románské jazyky. Vedle španělštiny je to katalánština a galicijština, která má blízko k portugalštině. Kromě toho tam jsou pokusy vzkřísit některé dialekty a dát jim status jazyka. Jedná se např. o asturštinu, leónštinu či valencijštinu. Autonomní oblasti se patrně domnívají, že jim vlastní jazyk přinese i politické výhody, které má zejména Katalánsko, ale i Galicie a Baskicko. Vzhledem k problémům s nacionalismem ve Španělsku je to celkem logická úvaha.

ROMÁNSKÉ JAZYKY A PRVNÍ PÍSEMNÉ DOKLADY

Románské jazyky se dělí na dvě velké skupiny: **východní** a **západní**. Mezi západní patří jazyky Galie, Hispánie a severní Itálie, mezi východní zbytek Itálie a jazyky Balkánu. Některé jazyky jsou na pomezí a lze je zařadit do dvou skupin (katalánština, dalmatština).

Rozlišovacím kritériem je **zachování koncového -s** a **sonorizace intervokálních -p-, -t-, -k- na západě**, kdežto na východě -s mizí a k sonorizaci nedochází. Pro západní jazyky se také předpokládá silnější přízvuk, který měl způsobit např. ztrátu koncových vokálů tam, kde se na východě zachovaly.

Zamboni (2000:102–103) proti tomu představuje dělení na **severní** (Galie, severní Itálie) a **jižní** (Hispánie, Sardinie, střední a jižní Itálie, Balkán) jazyky. Nepoužívá fonetická, ale gramatická kritéria.

Severní jazyky	Jižní jazyky
podmět je příznakový	předmět je příznakový
partitivní konstrukce	akuzativ s předložkou
klitická obligatorní osobní zájmena	není nutný podmět
shoda participia perfekta ve slož. časech	není shoda participia perfekta ve slož. časech
pomocná slovesa „mít“ i „být“ ve slož. časech	pouze sloveso „mít“ ve slož. časech

Podrobnější přehled románských jazyků a dialektů je uveden např. na <http://www.orbilat.com> nebo v různých publikacích věnovaných románským jazykům.

První písemné doklady

Je jistě otázkou, co pokládat za první doklad románského jazyka. Zde se přidržíme tradičního pojetí a uvedeme stručně přehled prvních dokladů velkých románských jazyků.

Francouzština

Za první doklad se považují tzv. **Strasburské přísahy**. Jedná se o souvislý text z roku **842** nebo **843**. Přísaha je zahrnuta do latinské historie (celkem slušná stylistická úroveň), jejímž autorem je *Nithardus*, vnuk Karla Velikého.

Obsahem je obnovení spojenectví Ludvíka a Karla (synové Ludvíka Pobožného) proti jejich bratrovi Lotarovi. Ludvík přísahal německy a Karel francouzsky, aby přísaze rozuměli vojáci z vojska toho druhého.

Text je dochován jen na jednom rukopise o cca 150 let mladším, ale přepis je pravděpodobně dost věrný.

Katalánština

Poměrně brzy (od 9. do 13. stol.) se objevují jednotlivá slova. Až do 13. stol. psali katalánští básníci provensálsky, katalánsky psal až Ramon Llull (1235–1315).

Celý prozaický katalánsky psaný text je fragment knihy kázání, který pochází z konce 12. a počátku 13. století.

Španělština

Za první doklady španělštiny (respektive kastilštiny, která se ze všech dialektů později nejvíce rozšířila) se pokládají dvojce glosy. První se nazývají **emiliánské** a jsou v rukopise, který obsahuje kázání a životy svatých. Pochází z kláštera San Millán de la Cogolla (na severu Španělska), asi z 11. století. Druhé se jmenují **siloské**. Pocházejí z kláštera Santo Domingo de Silos v Kastilii a byly napsány v 11. století. Dříve se pro oboje glosy uváděla datace 10. stol., nyní se badatelé kloní ke století jedenáctému.

Dalším dokladem je **seznam sýrů** z kláštera v Rozuela z období kolem r. 980, který obsahuje prvky leónského dialektu.

Portugalština a galicijština

Tyto dva jazyky se ze začátku nerozlišovaly. Jednotlivá galicijsko-portugalská slova se objevují v 9.–12. století. Galicijsko-portugalština byla jazykem lyrické poezie, a to i v Kastilii. Kastilský král Alfonso el Sabio psal své verše v galicijštině ještě ve 13. století.

První doklady napsané celé v galicijsko-portugalštině se objevují od konce 12. století.

Italština

Za první doklad italštiny se pokládá tzv. *Indovinello Veronese* (hádanka z Verony) z přelomu 8. a 9. století.

Dalším významným dokladem jsou tzv. *Placiti Capuani*. Jedná se o čtyři přísahy zasazené do latinského textu, z nichž nejstarší je z roku **960**, další z roku 963.

Rumunština

Historický kontext rumunštiny byl odlišný. Rumuni žili v byzantsko-slovanském prostředí. Oficiálním jazykem byla nejprve řečtina, po příchodu Slovanů a vytvoření slovanských knížectví také slovanština (staroslověnština nebo stará církevní slovanština), a to ve státní správě i církvi.

První známé dokumenty ve slovanském jazyce pocházejí z pol. 14. stol. První doklad psaný celý v rumunštině, který se zachoval (nepochybně ne nejstarší), je dopis z r. **1521**, který se týká jednoho z tureckých tažení. Začátek a konec dopisu jsou ve slovanském jazyce, je psán **cyrilicí**, kterou Rumuni přijali a používali až na malé výjimky **až do pol. 19. století**.

LITERATURA

- HERMAN, József. (1997). *El latín vulgar*. Traducción, introducción, índice y bibliografía de M.^a del Carmen Arias Abellán. 1.^a edición. Barcelona: Ariel, 1997.
- LÖFSTEDT, Einar. *Il latino tardo*. Trad. Giorgetti, Carmen Cima. Brescia: Paideia, 1980. (švéd. orig. *Late Latin* 1959)
- TAGLIAVINI, Carlo. *Le origini delle lingue neolatine : introduzione alla filologia romanza*. 6 ed. interamente rielaborat. Bologna : Patron, 1982. xlii, 681. ISBN 88-555-0465-7.
- VARVARO, Alberto. (1998). Documentazione ed uso della documentazione. In *La transizione dal latino alle lingue romanze. Atti della Tavola Rotonda di Linguistica Storica, Università Ca' Foscari di Venezia, 14–15 giugno 1996*. Herman, J. (ed.). Tübingen: Max Niemeyer, 1998. s. 67–76.
- VARVARO, Alberto. (1991). Latin and Romance: fragmentation or restructuring? In *Latin and the Romance Languages in the Early Middle Ages*. Wright, R. (ed.). London: Routledge, 1991. s. 44–51.
- WRIGHT, Roger. *A Sociophilological Study of Late Latin*. Turnhout: Brepols, 2002. viii, 389. ISBN 2-503-5133.
- ZAMBONI, Alberto. *Alle origini dell'italiano : dinamiche e tipologie della transizione dal latino*. 1. ed. Roma: Carocci editore, 2000. 226 s. Università; 213 (linguistica). ISBN 88-430-1653-9.
- ZAVADIL, Bohumil. *Vývoj španělského jazyka 1*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1998. 298 s. ISBN 80-7184-541-8.